

Kur'an'da Akıl - İman İlişkisi*

MUAMMER ESEN

DOÇ. DR., ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ

muammer.esen@hotmail.com

Özet

Kur'an, doğru (sahih) bir iman için akli düşünceye özel bir önem atfeder. Kur'an'a göre, imanın yeri kalptir; ancak onun sözünü ettiği kalp, bizim akıl dediğimiz şeydir. Kur'an, dolayısıyla İslam, imana giden yolda işlevsel akla, onun önemine özel bir vurgu yapar. O, akılı kullanarak imana ulaşmayı önerirken, özellikle yaratılışa, evrene ve evren içinde gerçekleşen olaylara dikkat kesilmemizi bizden ister. Çünkü Allah'ın varlığı ve birliği bilgisine, dolayısıyla imanına ancak bu suretle doğru bir şekilde ulaşılabilir. Esasen neyin iyi ve doğru, neyin yanlış ve kötü olduğu bilinse bizi ulaştıran da akıldır. Dolayısıyla Kur'an'a, İslam'a göre akıl, iman için gerekli işlevsel bir unsur olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, kalp, akıl, işlevsel akıl, iman, iyi, kötü.

Abstract

The Relationship Between Reason and Faith in the Kur'an

The Qur'an ascribes a particular importance to reason in relation to true faith. According to the Qur'an the heart is the locus of faith, however, what is referred to as the heart is what we know as the intellect. The Qur'an, and therefore Islam, gives special emphasis to the function of the intellect on the way that leads to faith. The Qur'an asks us to use our intellects in order to attain faith, especially paying attention to creation, to the universe, and to the events that take place within the universe. Knowledge of God's being and oneness, and therefore true faith is only properly attained in this way. It is essentially reason that allows us to arrive at knowledge of what is good and true and what is wrong and evil. Therefore, according to the Qur'an and Islam, reason is a necessary component for faith.

Key words: Qur'an, heart, reason, functional reason, faith, good, evil

* Bu yazı, merkezi Almanya'da bulunan Eugen Biser Stiftung vakfının düzenlediği ve değişik ülkelerden bilim adamlarını katıldığı, Dinler Arası Bilimsel Sempozyum'da "Hıristiyanlık ve İslam'da Akıl ve İman" adı altında icra edilen sempozyumda sunduğumuz tebliğin makaleye dönüştürülmüş halidir.

I. Giriş

Akıl-iman ilişkisi konusu, Kur'an'ın, dolayısıyla İslam'ın önemseydiği bir konudur. Her şeyden önce Kur'an, imanın şekillenmesinde akla özel bir önem atfeder. Nitekim Allah'a imanın bahis konusu edildiği hemen bütün Kur'an ayetlerinde, akla, akletmeye, akîl tefekküre özel bir önem atfedilmekte; böylece iman için, aklın, akîl düşüncenin önemime özenle vurgu yapılmaktadır.

Kur'an, doğrudan akıl sözcüğünü bir isim olarak kullanmaz; onun yerine o, hemen hemen akıl ile aynı anlama gelen kalp sözcüğünü kullanır. Nitekim Kur'an'ın; “*Onların kalpleri vardır; onlarla anlamazlar*”¹; “*Yeryüzünde dolaşmazlar mı ki düşünecek kalpleri olsun!*”²; “*Kur'an üzerinde düşünmüyorlar mı? Yoksa kalpleri kilitli mi!*”³ gibi ayetlerinden de açıkça görülüp anlaşılacağı üzere, Kur'an, kalbi, akıl yerine kullanmaktadır. Dolayısıyla Kur'an'ın akıl yerine kullandığı kalp, aklın eylemleri olan anlamayı, düşünmeyi gerçekleştiren bir merkez olmaktadır.

Kur'an'da, imanın kendisi vasıtasıyla gerçekleştiği kalp, daha çok, düşünme, bilme, akıl yürütme gibi bilişsel fiillerin merkezi olarak kullanılmaktadır. Nitekim çıkarımla (istidlâl) eş anlamlı olarak kullanılan ve bir bilgi elde etme ve akıl yürütme biçimi kabul edilen nazar kavramı da kalbin eylemi olarak görülmektedir. İşte bundan dolayıdır ki, kalbin, delile dayalı çıkarımından (istidlâl), akıl yürütmesinden (nazar) ve düşünmesinden (teemmül) bahsedilmekte⁴ ve böylece, “bilginin yerinin kalp olduğu” na vurgu yapılmaya çalışılmaktadır.⁵ Dolayısıyla düşünme (tefkîr), inceleme-araştırma (bahs) ve geniş, derin, etraflıca düşünme (teemmül, tedebbür, reviiyye), kalp ile yapılan akıl yürütmenin işlevleri olarak görülmektedir.⁶

İmanın merkezi olan kalbin, akıl yürütme, derin düşünme gibi işlevleri dikkate alındığında, akıl ile iman arasındaki ilişkinin önemi ortaya çıkmaktadır; çünkü akıl, Kur'an'ın kalp bağlamında söyledikleri de göz önüne alındığında görülecektir ki, iman için gerekli bir unsurdur. Nihayetinde insanlar, İmam A'zam'ın da belirttiği gibi, kendilerine bahşedilen akılları sayesinde,

1 A`râf, 7/179.

2 Hacc, 22/46.

3 Muhammed, 47/24.

4 Bkz. Bakıllânî, Ebûbekir Muhammed b. Tayyib, *Temhîdu`l-Evâil ve Telhîsu`d-Delâil*, (neşr. İmaduddîn Ahmed Haydar), Beyrut 1987, s.34; Cüveynî, Ebu`l-Maâli Abdulmelik b. Abdillâh, *el-Kâfiye fi`l-Cedel*, (neşr. Fevkiye H.Mahmud), Kahire 1979, s.17.

5 Gazâlî, *İhyâu Ulûmi`d-Dîn*, (neşr. Seyyid İbrahim, Kahire 1992, III/20).

6 Kadı Abdulcebbar, *Şerhu Usûli`l-Hamse*, (neşr. Abdulkerim Osman), Kahire 1996,s.45.

kanıtlarıyla birlikte Allah'ın varlığını ve birliğini onaylamışlardır ki, işte bu, onların imanı olmaktadır.⁷

II. Akıl Kavramı

Arapça bir sözcük olan akıl, etimolojik olarak “bağlamak, tutmak, korumak, men etmek” gibi anlamlara gelmektedir. Fakat kelime, daha sonraları anlamı genişleyerek, maddeden soyutlanmış bir cevher olarak anlama ve bilme yeteneği, iyi ve kötüyü ayıran güç; insanın, kendisiyle diğer canlılardan ayrıldığı bir nitelik ve zekâ gibi daha geniş anlamları da içeren bir kavram olarak kullanıla gelmiştir.⁸ Somuttan soyuta oldukça geniş anlam alanlarına sahip olan akıl, zaman içinde daha felsefî manalar içerir olmuştur. Buna göre akıl, duyuların idrak edemediği şeyleri kavrayan bir düşünce yetisidir. Varlığın hakikatini, eşyanın ardındaki hakikati kavrayabilen, maddeden şekilleri soyutlayarak kavram haline getiren ve kavramlar arasında ilişki kurarak önermelerde bulunan, kıyas yapabilen bir güçtür. Aynı zamanda o, iyiyi kötüyü, güzeli çirkini seçip ayırt etme yeteneğidir.⁹ O duyu organları aracılığıyla kendisine ulaşan bilgileri değerlendirerek doğru ile yanlış ayırabilen, her türlü kavram ve fikirler arasında mukayeseler yapabilen; varlıkları, gaye, imkân ve ihtimal noktasından inceleyip onlar hakkında doğru bilgiler ortaya koyabilen zihinsel bir güçtür.¹⁰ Bu özelliğiyle akıl, ahlâkî, siyasî ve estetik değerleri belirlemede de önemli bir role sahiptir.¹¹

III. Kur'an'da Akıl

Akıl sözcüğü, İslam öncesinde olduğu gibi, İslam sonrası dönemde de kullanılmaya devam etmiştir. Ancak Kur'an, diğer pek çoklarında olduğu gibi, bu kelimeye de önceki anlamlarından farklı bir takım yeni anlam boyutları kazandırmıştır.

7 Bkz. Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-Ekber, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri* içinde, (neşr. ve çev. Mustafa Öz), İstanbul 1992, s.56.

8 Daha geniş bilgi için bkz. Muhâsibî, Hâris b. Esed, “Kitâbu Mâiyeti'l-Akl ve Ma'nâhu”, *el-Akl ve Fehmü'l-Kur'an*, (neşr. Hüseyin el-Kuvvetli, Dâru'l-Fikr, 1978), s. 202-210; İsfahânî, Ragıb, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*, (neşr. Muhammed Seyyid Gîlânî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ty.), s. 341-342; Zemahşerî, Muhammed b. Ömer, *Esâsü'l-Belâğâ*, (Dâru't-Tenvîri'l-Arabî, Beyrut 1984), s. 309-310; Cevherî, İsmail b. Hammâd *es-Sihâh* (neşr. Ahmed Abdulgafûr Attâr, Dâru'l-İlm, Beyrut 1984), V/1769-1772; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (neşr. Ali Şîrî, Dâru'l-Hayâ'i'l-Turâsî'l-Arabî, Beyrut 1992), IX/326-332.

9 Bu konudaki değerlendirmeler için ayrıca bkz. Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Kitâbü't-Tevhîd*, (neşr. Fethullah Huleyf, Mektebetü'l-İslâmî, İstanbul 1979), s. 4-6.

10 Yavuz, Y. Şevki, *Kur'an-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, (Bursa, 1983), s. 67. Akıl tanımları için ayrıca bkz. Cürçânî, Seyyid Şerif, *Ta'rifâtü'l-Cürçânî*, (ty., y.y.), s. 151-152.

11 Bolay, Süleyman Hayri, “Akıl”, DİA, İstanbul 1989, II/238.

Kur'an'da, isim olarak "akıl" sözcüğü geçmemekle birlikte, onunla hemen hemen aynı anlamı içeren *lubb*,¹² *hilm*,¹³ *hicr*,¹⁴ *nühâ*¹⁵ ve *fuâd*¹⁶ kavramları bir bakıma aklın yerine kullanılmaktadırlar. *Lubb*, bir şeyin özü demektir. İnsanın özünü oluşturduğu için akla da "lubb" denmiştir.¹⁷ Dolayısıyla *lubb*, duyulara sığınmaksızın her türlü şüpheden arınmış ve hakikatleri değerlendirmede olgunlaşan akıl demektir.¹⁸ *Hilm* (çoğulu: *ahlâm*), Kur'an'da sadece bir yerde akıl anlamında¹⁹; Kur'an'da değişik anlamlarda kullanılan *hicr* sözcüğü yine sadece bir ayette akıl anlamında²⁰; aynı şekilde *nühâ* sözcüğü de Kur'an'da sadece iki ayette geçmekte olup, o da bu iki ayette yine akıl anlamında²¹ kullanılmıştır.

Sözü edilen bütün bu kavramlar, akıl kavramının semantik anlam alanı içinde yer almaktadırlar. Dolayısıyla akıl, bir bakıma onlar vasıtasıyla Kur'an'da yer edinmiş olmaktadır. Kaldı ki, her ne kadar isim olarak akıl sözcüğü doğrudan yer almış değilse de, onun (akıl) türevi olan fiil şeklindeki kelimeler,²² Kur'an'da sıkça geçmektedir. Dolayısıyla bunun, Kur'an'ın vermek istediği mesaj açısından önemi büyük olmalıdır. Çünkü Kur'an, işlevsel akli önemsemektedir. O (Kur'an), düşünen, düşünce üreten; bilen, anlayan, anlamaya çalışan, yani bir fonksiyon icra eden pratik aklın önemine özellikle vurgu yapmaktadır. Çünkü ancak bu tür fonksiyonlar icra eden bir akıl, doğru (*hakk*) ile yanlış (*bâtıl*) birbirinden ayırt edebilir. Aynı zamanda insanı diğer varlıklardan üstün kılan da işte bu tür bir işlevsel akıldır.²³ Kişiyi doğru imana ve bu iman gereği ve uzantısı olan yararlı ve uygun (*sâlih*) eylem ve ahlâkî davranışlara yöneltten de esasen bu aktif akıldır.

12 Kur'an'da, *lubb* sözcüğünün çoğulu olan "*elbâb*" kullanılmaktadır. Bkz. Bakara, 2/179, 197, 269; Âl-i İmrân, 3/8, 190; Mâide, 5/100; Yûsuf, 12/111; Ra'd, 13/19; İbrahim, 14/52; Sâd, 38/29, 43; Zümer, 39/9, 18; Gâfir, 40/54; Talak, 65/10.

13 *Hilm* sözcüğünün de, Kur'an'da, çoğulu olan "*ahlâm*" şekli geçmektedir. Bkz. Tûr, 52/32.

14 Fecr, 89/5.

15 Tâhâ, 20/54, 128.

16 İsrâ, 17/36; Necm, 53/11.

17 İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 446.

18 İsfahânî, Rağib, *ez-Zeria' ilâ Mekârimi's-Şeria'*, (Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, Kahire 1973), s. 78. Daha geniş bilgi için ayrıca bkz. Güneş, Abdulkaki, *Kur'an'da İşlevsel Akla Verilen Değer*, (Ahenk yayınları, İstanbul 2003), s. 132-139.

19 Tûr, 52/32.

20 Fecr, 89/5.

21 Tâhâ, 20/54, 128.

22 Bunların sayısı çoktur. Bkz. *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, (neşr. M.Fuad Abdulkaki), A-K-L Maddesi, s. 594-595.

23 Örneğin bkz. Bakara, 2/164; En'âm, 6/151; A'râf, 7/179.

“Kur'an'ın akli”, soyut bir akıl veya kendi zatıyla var olan bir cevher değildir. Bu yüzden Kur'an, Yunan felsefesindeki anlamıyla aklın ontolojik yapısından farklı olarak onun epistemolojik yönüne önem verir. Bundan dolayı Kur'an'da aklın kendisi değil, onun yansıması olan eylem ve davranışlar bilgi konusudur. Böyle olunca da aklın ne olduğundan ziyade onun görev ve işlevinin neler olduğu konusu daha çok önem arz etmektedir. Nitekim ilgili Kur'an ayetleri incelendiğinde, “akletme”nin, salt zihinsel bir faaliyet olmayıp, aksine onun, daha çok, faal kalbin bir işlevi olduğu da görülecektir.²⁴

Kur'an'ın akla yüklediği önemli bir takım işlevsel görevleri vardır. Evreni ve evrende gerçekleşen olayları gözlemleyerek onlar arkasındaki hikmeti ve mantıksal ilişkiyi keşfetmeye yönelik aklî çabalar bunlardan birisidir. Kur'an bunu, ibret almak (*itibâr*) olarak değerlendirmekte ve akıl sahiplerini bunu yapmaya özellikle çağırmaktadır.²⁵ Kur'an'ın akla yüklediği işlevsel görevlerden biri de akıl yürütmedir (*nazar*). Nitekim, “*Göklerin ve yerin melekûtu/hükümranlığı, Allah'ın yarattığı şeyler üzerine düşünmediler mi?...*”²⁶ ayeti bu hususu açıkça vurgulamaktadır.²⁷ Ayrıca Kur'an'da geçen ve bulup görerek anlamaya çalışmak (*tabassur*),²⁸ derinliğine düşünmek (*tedebbür*²⁹, *tefekkür*)³⁰, ince bir kavrayışa sahip olmak (*tefakkuh*)³¹, düşünüp anlamak (*tezekkür*)³² gibi anlamlara gelen kavramlar da aklın işlevsel görev alanlarını işleyen sözcüklerdir.

IV. Kur'an'da Akıl / Akletmenin Yeri

Kur'an bağlamında akıl ve türevleri daha çok işlevsel akla işaret ettiğine göre, düşünüp akletme işlevini yerine getiren “şey” nedir? O “şey” bedenimizin bir organımıdır; yoksa daha farklı fonksiyonel bir unsur mudur? Akledip düşünen o “şey”, bedenimize ait bir organ ise neresidir? Kalp midir; yoksa beyin midir? Ya da akletme eylemi, her iki organımıza da ait işlevsel

24 Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Bekâroğlu, “Bir Anahtar Kavram Akıl”, *I. İslam Düşüncesi Sempozyumu*, (Beyan yayınları, İstanbul 1995), s. 169.

25 Bkz. Nur, 24/44; Yusuf, 12/105; Nahl, 16/66.

26 A'râf, 7/185.

27 Bu hususa vurgu yapan diğer ayetler için ayrıca bkz. Târik, 86/5-8.

28 Bkz. Zâriyât, 51/20-21.

29 Bkz. Nisâ, 4/82; Müminûn, 23/68; Sâd, 38/29.

30 Bakara, 2/266; Âl-i İmran, 3/191; Rum, 30/8.

31 Tevbe, 9/81; İsrâ, 17/46.

32 Bakara, 2/269; En'âm, 6/126; Zümer, 39/9, 27.

bir şey midir? Kur'an'a göre akletme işlevini gerçekleştiren “kalp”tir. Çünkü Kur'an, yürüme işlevini ayaklara³³ isnad ettiği gibi, akledip düşünme işlevini de kalplere³⁴ isnad etmektedir. Buna göre her işlevin bir organı olduğuna göre akletmenin de bir organı vardır ve bu da kalptir. Ancak burada şu sorun ortaya çıkmaktadır. Peki, Kur'an'ın bahsettiği akletme ve düşünme organı olan “kalp”, gerçekte hangi organdır? Göğüste bulunan organ mı, beyin mi, yoksa her ikisinin ortak bir fonksiyonu mu? Pek çok İslam bilginine göre, akletme fonksiyonu icra eden organ, göğüs içindeki kalptir.³⁵ Nitekim Kur'an da, işiten kulaklar ve düşünen kalplerden bahsettiği ayetin devamında, göğüslerin içindeki kalplerden bahsetmektedir³⁶ ki, bu da, söz konusu kalbin, göğüste bulunan organ olduğuna delalet eder, denmektedir³⁷.

Ancak, İslam düşünürleri arasında, Kur'an'da geçen kalp kavramını beyin olarak yorumlayanlar bulunduğu³⁸ gibi; aklın/akletmenin, hem beyin hem de kalple ilişkili olduğu görüşünde olanlar da vardır. Buna göre düşünme ve akletmenin, yani nazarın asıl yeri beyin, iradenin asıl yeri ise kalptir. Kalp, irade edendir, tasarlayandır; ancak irade edileni, tasarlanamı gerçekleştiren asıl organ beyindir. Dolayısıyla iş beyinde son bulmaktadır.³⁹ Buna göre akletme eylemi, kalbin kendi tercihi ve özgür iradesiyle tasarlanıp beyin tarafından gerçekleşen bir süreç olmaktadır.

Burada esasen Kur'an'daki kalp kavramının semantik analizini yapmanın gerekli olduğu görülmektedir. Kur'an'da geçen “*kalb*” (çoğulu: *kulûb*) kavramı, göğsün solunda bulunan “yürek” dediğimiz organı mı⁴⁰, ya da beyini mi işaret etmektedir; yoksa Kur'an'ın söz konusu ettiği kalpten kasıt, Mücahid ve İbn Abbas gibi ilk dönem müfessirlerin dediği gibi “akıl” mıdır?⁴¹ Ya da Kur'an'ın bah-

33 A'râf, 7/195.

34 Hacc, 22/46.

35 Ehl-i Sünnet bilginleri genelde bu görüştedirler.

36 Hacc, 22/46.

37 Bkz. Râzî, Fahrüddin, *Mefâtihu'l-Gayb*, (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Tahran, ty.) XXIV/167-168.

38 İslam akılcılığının en önemli mümessilleri olan Mu'tezile ile, iki büyük Sünnî bilgin Ebu Hanîfe ve Ahmed b. Hanbel bu görüştedir. Bkz. Pezdevî, Muhammed, *Ehl-i Sünnet Akaidi* (çev. Şerafeddin Gölcük, İstanbul, 1988), s. 298.

39 İbn Teymiye, Takiyyuddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdisselâm, “Risâle fi'l-Akl ve'r-Rûh”, *Mecmûatu'r-Resâil*, (Dâru l'hyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1970), I/48-49.

40 İsfahânî, *Müfredât*, s. 60.

41 Kurtabî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, (neşr. Ahmed Abdulhalim, Kahire, 1372 (h.)), XVII/23; Muhasibî, Hâris b. Esed, *el-Akl ve Fehmü'l-Kur'an*, (neşr. Hüseyin el-Kuvvetlî, *el-Akl ve Fehmü'l-Kur'an*, (Mukaddime, Dâru'l-fikr, 1978), s. 120-121.

settiği “kalb”, bütün bunları kapsayan, dolayısıyla kapsam alanı geniş olan bir kavram mıdır? Bütün bunların semantik tahlilini yapmanın geniş bir çalışmayı gerekli kılacağı açıktır ve dolayısıyla burada, bunun üzerinde durmayacağız.

Akıl kavramıyla kesin bir ilişkisi olan “kalp” sözcüğü, değişik türevleri ile Kur'an'da yüz otuz iki kez geçmektedir.⁴² Kur'an'ın ifadesiyle vahyin iniş yeri⁴³ olan kalp, aynı zaman da “iman” ile, onun zıddı olan “inkâr”ın da merkezidir.⁴⁴ Kur'an'da geçen “kalb”, ayrıca anlama⁴⁵ ve imtihanın⁴⁶ da bir merkezi olduğu gibi, bunlar dışında o, temizlik,⁴⁷ tatmin olma⁴⁸ ile; kin, öfke⁴⁹ ve hastalık⁵⁰ gibi olumlu-olumsuz pek çok faaliyetin de merkez alanıdır. Doğrusu kalp, akıl ve vicdanı da içeren bir kullanım alanına sahiptir.

İman ve inkârın merkezi olan kalbin en önemli işlevsel özelliklerinden biri şüphesiz akletmektir, düşünmektir.⁵¹ Dolayısıyla onun görevi derinlemesine düşünmek, olayların önünü ve arkasını görmek; onların sebep ve hikmetini anlamaktır.⁵² Çünkü gerçekte sahit ve sağlam bir imana ancak sağlam bir akletme sonucu ulaşılabilir. Uygun (*sâlih*) insanî eylem ve güzel ahlakî davranışlar ise, ancak, temeli sağlam kesin (*yakîn*) bilgiye dayalı doğru bir imanın tezahürleri olabilir.

Bütün akıl yürütme biçimleri kalp ile ilişkilendirildiğine ve söz konusu bu faaliyetler, aynı zamanda aklın birer eylemi olduğuna göre, buradan da anlaşılmaktadır ki, imanın merkezi sayılan kalbin akıl ile önemli bir ilişkisi vardır. Diyebiliriz ki, burada söz konusu edilen kalp, esasen bütün bilişsel faaliyetlerin merkezi olan teorik akıldır.⁵³ Kur'an'da geçen “Onların kalpleri vardır, onlarla anlamazlar”,⁵⁴ “Yeryüzünde dolaşmazlar mı ki düşünecek kalpleri olsun!”⁵⁵ gibi ayetler de gösteriyor ki, imanın kendisi vasıtasıyla

42 Bkz. Muhammed Fuad Abdülbaki, *el-Mu'cemü'l-Müfehhes li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Kahire, 1988), s. 697-700.

43 Bakara, 2/97.

44 Sırasıyla bkz. Mâide, 5/49; Nahl, 16/22.

45 Tevbe, 9/87.

46 Hucurât, 49/2.

47 Mâide, 5/41.

48 Mâide, 5/113.

49 Tevbe, 9/15.

50 Enfâl, 8/49.

51 Örneğin bkz. Hacc, 22/46.

52 Cozo, Muhammed Ali, *Mefhûmu'l-Akl ve'l-Kalb fi'l-Kur'ân ve's-Sünne*, (Beyrut 1983), s. 17.

53 Esen, Muammer, “İman Kavramı Üzerine”, *AÜİFD*, (cilt: 49, sayı: 1, Yıl: 2008), s. 83.

54 A'râf, 7/179.

55 Hacc, 22/46.

gerçekleştiği tasdikın merkezi olan kalp, akılla hemen hemen aynı anlamda kullanılmaktadır.

V. Akıl - İman İlişkisi

İslam literatüründe *iman*, *tasdik*in, yani Türkçe'deki ifadesiyle doğrulamanın, onaylamanın karşılığıdır. Dolayısıyla iman şüpheyi kaldırmaz. İmanın ve dolayısıyla onunla aynı anlamı taşıyan *tasdik*in zıddı ise, yalanlama (*tekzip*) ve inkâr anlamına gelen küfürdür. Haliyle küfür, doğru olanı inkâr anlamına geldiği gibi; bir bakıma nankörlük ifadesi olarak doğru bir şeyin yalanlanması anlamını da taşır.⁵⁶

“İman”, “tasdik”; “tasdik” de bir bilgiyi doğrulamak olduğuna göre; bilgi, “tasdik”ten, yani “iman”dan önce gelir. Dolayısıyla imanı, sağlam bir bilgi zemini üzerine inşa etmek esastır. Bununla birlikte, tek başına bir bilgi de insanı mutlak bir imana ulaştırmayabilir. Dolayısıyla bilginin gerçek manada imana dönüşebilmesi için, kalbin ve duyguların da devreye girmesi, aklın kabul ettiğini, kalbin de benimseyip içtenlikle tasdik etmesi gerekir. İman için akla dayalı bilgi çok önemli olmakla birlikte, bu, tek başına yeterli değildir. O bilgiyi tasdiğe dönüştürmek gerekmektedir. Tasdik ise bir tercih meselesidir. Haliyle tasdik, bilgiye göre daha özel bir mahiyet arz eder. Her tasdik elbette bir bilginin sonucudur; ama her bilgi, zorunlu olarak tasdiki, yani imanı doğurmayabilir. Çünkü az önce de ifade edildiği gibi, iman, yani tasdik bir tercih sorunudur. Neticede imanın, hem akıl hem de bilgi ile doğrudan sıkı bir ilişkisi vardır. Akıl bilgiyi doğurur; bilgi ise insanı tasdike sevk eden en önemli unsurdur.⁵⁷

Kur'an, imanı, Allah'ın varlığı, ahiret hayatı ve vahiy-nübüvvet bağlamında, bir taraftan mantıkî, diğer taraftan ahlakî temeller üzerine inşa etmeye çalışır. Böylece, tasdik, bilgi ve aynı zamanda mantıkî temelleri olan bir şey olduğu için, mantığın veya varlığın temel ilkesi olan “yeterli neden” veya “nedensellik” ilkesinden hareket edilerek evrendeki varlıklara dikkat çekilmek suretiyle “üstün deliller” ile bunlar üzerinde düşündürülerek gerçekleştirilmeye çalışılır.⁵⁸

56 Daha geniş bilgi için bkz. İbn Manzûr, Ebû Cemâleddin Muhammed, *Lisânu'l-Arab*, (Beyrut, 1955), XIII/21; Nesefî, Ebu'l-Muîn, *et-Temhîd fî Usûli'd-Dîn*, (neşr. Abdulhayy Kâbil, Dârü's-Sekâfe, Kahire 1987), s. 99.

57 Daha geniş bilgi için bkz. Esen, Muammer, *İman, İmanla İlgili Kavramlar ve Temel İnanç Esasları*, (İlahiyat Yayınları, Ankara 2006), s. 13-15.

58 Örnek olarak bkz. En'am, 6/149; Meryem, 19/66-67, Enbiya, 21/104; Rum, 30/2-46; Yâsin, 36/78-79; Fussilet, 41/37; Gâsiye, 88/17-20. Konuya ilişkin ayrıca bkz. Güler, İlhami, *İman Ahlak İlişkisi*, Ankara Okulu, Ankara), s. 20.

Kur'an, akılı kullanarak imana ulaşmayı önerirken, özellikle yaratılışa, evrene ve evren içinde gerçekleşen olaylara dikkat kesilmemizi salık verir. Nitekim Kur'an; *"Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün peş peşe gelmesinde, ... Allah'ın gökten indirdiği su ile ölü toprağı diriltmesinde, her tür canlıyı yeryüzüne yaymasında, rüzgârları ve yer ile gök arasında emre hazır bekleyen bulutları yönlendirmesinde düşünen bir toplum için birçok deliller vardır"*⁵⁹ derken, "üstün deliller"⁶⁰ ile işte bu noktaya dikkat çekmektedir. Ayrıca yine Kur'an, gökleri direksiz yükseltip, güneşe ve aya boyun eğdiren, işleri yöneten; yeri yayıp orada dağlar ve ırmakları var eden, her türlü üründen çiftler çiftler yetiştiren bir Tanrı'nın varlığına iman etmeye çağırırken de yine akledip düşünerek bu gerçeğe ulaşmamızı bizden istemektedir.⁶¹ Kur'an'dan verdiğimiz sadece bu iki örnek ayet bile, imana ulaşmada aklın önemine vurgu yapması bakımından yeterlidir. Kaldı ki iman yolunda akletmenin önemini vurgulayan daha pek çok Kur'an ayetinin varlığı bilinen bir gerçektir.⁶²

Kur'an sadece iman noktasında değil, imanın gereği ve uzantısı sayılan eylem ve ahlakî davranışlarımızı bile düşünen akla göre tanzim etmemizi de önermektedir.⁶³ Ancak bu husus şimdilik bizim çalışma konumuzun esasını teşkil etmediğinden üzerinde durma gereği duymuyorum.

Kur'an, Allah'ın varlığı ve birliği inancına akıl yoluyla ulaşmamızı bizlere önerirken; O'nun, yani Allah'ın Zatı üzerinde akıl yürütmemizi değil, yarattıkları hakkında düşünmemizi ve bu şekilde, buradan hareketle O'nun varlığı inancına ulaşmamızı bizden istemektedir. Çünkü bizler, gerçekte, Allah'ın Zatını ve mahiyetini bilemeyiz. Bizler ancak, O'nun yarattıklarını müşahedelerimize, gözlemlerimize dayalı akıl yürütme (istidlâl) ile kavrayabiliriz. Gözlemlerimiz genelde duyu organlarının bir işi iken, gözlem ve tecrübelerimiz yoluyla ulaşabileceğimiz tümel sonuçlara ise ancak akılla, akıl yürütmeye ulaşabiliriz. Haliyle bizler gözlemlerimize dayanan bilgilerden hareketle bilinmeyene doğru sistematik bir düşünce sistemi içinde Allah'ın varlığına ulaşabiliriz.

59 Bakara, 2/164.

60 En'âm, 6/149.

61 Ra'd, 13/2-4.

62 İmana giden yolda akılı kullanmayı öneren ayetler için ayrıca bkz. Ankebût, 29/63; Rum, 30/24; Nahl, 16/15-17.

63 Örneğin bkz. Bakara, 2/44; Enfâl, 8/20-22.

VI. Sonuç

Aklın, akl-ı selimin ürünü olan derin ve incelikli bir akıl yürütme bizi sağlam bir imana ulaştırdığı gibi; neyin doğru ve iyi, neyin de yanlış ve çirkin olduğu bilgisine bizleri ulaştıran da esasen akıldır. Dolayısıyla Allah bilgisine, imanına ancak selim bir akılla ulaşılabilir. Allah sevgisi de nihayetinde akletme sonucu insan kalbinde hayat bulan bir gerçekliktir. Çünkü akılı olmayanlar, ya da onu gereği gibi kullanmayanlar –ki esasen Kur’an’ın sözünü ettiği akıl budur- sevgiden de yoksun kalırlar. Allah sadece akıl sayesinde bilinebilir; çünkü akılı olmayanın esasen dini de yoktur.

Kur’an’a göre kalp imanın merkezi; kalp de akıl yetisi, bir çeşit teorik akıl demek olduğuna göre, iman ile akıl arasında kaçınılmaz bir ilişki olduğu ortadadır. Dolayısıyla imana giden yolda akıl, akletmeyi yadsımak, gerçekte imanı da yadsımak anlamı taşır. Çünkü evren ve evrende olanlar ile Kur’an üzerinde düşünüp taşınacak, akıl yürütecek ve böylelikle Tanrı’nın varlığı ve birliği fikrine ulaşacak olan akıldır. Dolayısıyla iman, akla, akıl sahibine hitap eden bir kavramdır. Haliyle iman konuları akılla bilinebileceği gibi, bu, aynı zamanda dini bir yükümlülüktür. Çünkü Tanrı’nın varlığı ve birliği, evrenin O’nun tarafından yaratıldığı ve peygamberliğin gerekliliği gibi iman konuları akla, akıl yürütme-ye dayalı kesin delillerle bilinebileceği gibi;⁶⁴ esasen Tanrı, bu gibi konularda akli düşüncenin önemine vurgu yaparak onu dinî bir vecibe de kılmıştır.⁶⁵

Dolayısıyla akıl, iman için gerekli şarttır. Akıl olmadan sahih bir imanın gerçekleşmesi mümkün değildir. İnsanın fitratı da esasen bunu gerektirir. Çünkü insan, başlangıçta küfür ve imana sahip olmaksızın yaratılmıştır. Tanrı, insana akıl vermesiyle birlikte onu Kendine muhatap almış; imanı emredip küfrü yasaklamıştır. Böylece insanlar da Tanrı tarafından kendilerine bahşedilen akılları sayesinde, kanıtlarıyla birlikte Allah’ın varlığını ve birliğini onaylamış olurlar ki, işte bu, onların imanıdır.⁶⁶

Sonuç olarak, akli delillere dayanan objektif kesin bir bilgi sonucu imana ulaşmak, araştırmaya dayalı bir iman, yani tahkiki iman gereğidir ve imanda makbul olan da esasen budur. Dolayısıyla, araştırmaya, kesin bilgiye

64 Daha geniş bilgi için bkz. Mâtürîdî, Ebû Mansûr, *Kitâbü’l-Tevhîd* (neşr. Fethullah Huleyf, İstanbul 1979), s. 9-11, 17-29, 202-209.

65 Bkz. Bakara, 2/164; Fussilet, 41/53; Zâriyât, 51/21.

66 Bkz. Ebû Hanîfe, “el-Fıkhu’l-Ekber”, *İmam-ı Azam’ın Beş Eseri*, (neşr. ve çev. Mustafa Öz), İstanbul 1992, s. 56.

dayanmayan körü körüne bir iman, yani taklidî iman, İslam'ın benimsediği, onayladığı bir iman değildir. Aklın önemini öteleyen fideist iman anlayışlarını İslam benimsememiştir. İslam'da, aklî delillere dayalı inanmanın hem teolojik hem de ahlâkî temelleri bulunmaktadır. Çünkü insanlar, neye, niçin ve nasıl iman ettiğinden dolayı sorumludurlar. Dolayısıyla onlar, sorumluluklarının gereği olarak, imanlarını, sağlam temellere oturtmak durumundadırlar.⁶⁷

Kaynakça

- Bakıllânî, Ebûbekir Muhammed b. Tayyib, *Temhîdu'l-Evâil ve Telhîsu'd-Delâil*, (neşr. İmaduddîn Ahmed Haydar), Beyrut 1987.
- Bekârôğlu, “Bir Anahtar Kavram Akıl”, *I. İslam Düşüncesi Sempozyumu*, (Beyan yayımları, İstanbul 1995).
- Bolay, Süleyman Hayri, “Akıl”, DİA, İstanbul 1989.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd *es-Sihâh* (neşr. Ahmed Abdulgafûr Attâr), Dâru'l-İlm, Beyrut 1984.
- Cozo, Muhammed Ali, *Mefhûmu'l-Akl ve'l-Kalb fi'l-Kur'ân ve's-Sünne*, Beyrut 1983.
- Cürcânî, Seyyid Şerif, *Ta'rîfâtü'l-Cürcânî*, ty., y.y.
- Cüveynî, Ebu'l-Maâlî Abdulmelik b. Abdillâh, *el-Kâfiye fi'l-Cedel*, (neşr. Fevkiye H.Mahmud), Kahire 1979.
- Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-Ekber; İmam-ı Azam'ın Beş Eseri* içinde, (neşr. ve çev. Mustafa Öz), İstanbul 1992.
- Esen, Muammer, *İman, İmanla İlgili Kavramlar ve Temel İnanç Esasları*, İlahiyat Yayınları, Ankara 2006.
- Esen, Muammer, “İman Kavramı Üzerine”, *AÜİFD*, cilt: 49, sayı: 1, Yıl: 2008.
- Güler, İlhami, *İman Ahlâk İlişkisi*, Ankara Okulu, Ankara
- Güneş, Abdalbaki, *Kur'an'da İşlevsel Akla Verilen Değer*, Ahenk yayımları, İstanbul 2003.
- Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, (neşr. Seyyid İbrahim, Kahire 1992.
- İsfahânî, Ragıb, *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*, (neşr. Muhammed Seyyid Gîlânî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ty.

67 Daha geniş bilgi için bkz. Esen, “İman Kavramı Üzerine”, *AÜİFD*, s. 79-91.

- İsfahânî, Ragıb, *ez-Zerîa' ilâ Mekârimi'ş-Şerîa'*, Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, Kahire 1973.
- İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (neşr. Ali Şîrî), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1992.
- İbn Manzûr, Ebû Cemâleddin Muhammed, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, 1955.
- İbn Teymiye, Takiyyuddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdisselâm, "Risâle fi'l-Akl ve'r-Rûh", *Mecmûatu'r-Resâil*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1970.
- Kadı Abdulcebbar, *Şerhu Usûli'l-Hamse*, (neşr. Abdulkerim Osman), Kahire 1996.
- Kurtabî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, (neşr. Ahmed Abdulhalim, Kahire, 1372.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr, *Kitâbü't-Tevhîd* (neşr. Fethullah Huleyf), İstanbul 1979.
- Muhammed Fuad Abdulbaki, *el-Mu'cemü'l-Müfehhes li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire, 1988.
- Muhâsibî, Hâris b. Esed, "Kitâbu Mâiyeti'l-Akl ve Ma'nâhu", *el-'Akl ve Fehmü'l-Kur'an*, (neşr. Hüseyin el-Kuvvetli), Dâru'l-Fikr, y.y.,1978.
- Nesefî, Ebu'l-Muîn, *et-Temhîd fi Usûli'd-Dîn*, (neşr. Abdulhayy Kâbil), Dâru's-Sekâfe, Kahire 1987.
- Pezdevî, Muhammed, *Ehl-i Sünnet Akaidi* (çev. Şerafeddin Gölcük), İstanbul, 1988.
- Râzî, Fahrüddin, *Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Tahran, ty.
- Yavuz, Y. Şevki, *Kur'an-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, Bursa, 1983.
- Zemahşerî, Muhammed b. Ömer, *Esâsü'l-Belâğâ*, Dâru't-Tenvîri'l-Arabî, Beyrut 1984.